

UOT 39

AZƏRBAYCANDA QARŞILIQLI YARDIM FORMALARININ İNKİŞAFINDA İSLAMIN ROLUNA DAİR

ŞİRİYEV TURAL MİRZƏLİ oğlu

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, dosent

tural.shiriyev@mail.ru

Açar sözlər: müsəlman mədəniyyəti, əvrəz, iməcilik, hoy, avaca

Azərbaycan xalqının keçdiyi tarixi inkişaf yolu mənəvi zənginliklərlə dolu ənənələrin formalaşması ilə xarakterikdir. Tarixi dövrün ayrı-ayrı mərhələlərində meydana gələn belə ənənələr xalqın ictimai-iqtisadi həyat prosesi ilə bilavasitə bağlı olmuşdur. Ənənəvi qarşılıqlı yardım adətlərimiz də bu baxımdan xüsusi yer tutur.

İbtidai mərhələdən sosial institut səviyyəsinə qədər inkişaf edən qarşılıqlı yardım formaları təsərrüfat həyatı, maddi və mənəvi mədəniyyət, habelə ailə və ictimai məişətlə əlaqədar müxtəlif proseslərdə xalqın tarixi irsi kimi özünə yer tutmuşdur. Bunu da nəzərə almaq vacibdir ki, ictimai-mədəni münasibətlərin inkişaf etməsi bu və ya digər dərəcədə adət-ənənələr vasitəsilə mümkün ola bilər. Bu baxımdan, alman sosioloqu J.Vaç (1898-1955) doğru olaraq yazır ki, bu və ya digər xalqlar öz ictimai düşüncə tərzlərini qoruyub saxlamaq üçün simvolik məzmunlu mərasimlərə xüsusi önəm vermişlər. [1, s.71] Xalq arasında mənəvi birliyin formalaşması və inkişafını şərtləndirən amil kimi, belə mərasimlər zəruri hallarda cəmiyyətdə qarşılıqlı yardım formalarını ehtiva edirdi. Amerikan R.K.Angel (1899-1984) də bu mülahizəni müdafiə edərək yazır ki, kütlə arasında müştərək təcrübələrin mövcud olması qüvvətli bir birlik gücü meydana gətirir. [2, s.228]

İslamda ehtiyacılı insanlara əl tutmaq, ictimai faydalı işlərdə qarşılıqlı yardımla bağlı çağırışlar xalqın məişət və mədəniyyətində dərin iz buraxmış və qarşılıqlı yardım formalarının fundamental əsaslarını şərtləndirmişdir. “Əl tutmaq Əlidən qalıb” – deyən xalqımız ehtiyacılı insanlara yardım etməyi həm də bir müsəlmanlıq borcu hesab etmişdir. Orta əsrlərdə Azərbaycanda qarşılıqlı yardım formalarının, əsasən, ərəb mənşəli istilahlarla ifadə olunması da (“əvrəz”, “bədəl”, “şəriklik”, “mürvət”, “amanat” və s.) göstərir ki, bu adətlərin əksəriyyəti ərəb fəthatından sonrakı dövrdə və islam ictimai hüququnun təsiri altında formalaşmışdır. [3, s.37]

İslamda yardımlaşmaya dair çox sayda anlayışlar vardır ki, bu da insanların ictimai bir varlıq olmaları və kollektiv yaşadıqları halda qarşılıqlı yardıma ehtiyacın olmasını göstərir. İslamda ehtiyacı olana kömək etməyi nəzərdə tutan zəkat, infaq, sədəqə, fitrə sədəqəsi kimi istilahlər həm də müsəlman əxlaqının əsaslarından hesab olunur. Buna görə də özünü heç kəsdən üstün tutmamaq və hər kəsə yardım etmək kimi cəhətlər orta əsr təsəvvüf görüşlərində də xüsusi yer tutmuşdur. Nəsiminin timsalında ilahi eşq və kamil insan problemini araşdıran X.Mürsəliyeva doğru olaraq, islam əxlaqının əsas tələbi kimi, bu xüsusiyyəti Tanrıya bəslənən həqiqi eşqin göstəricisi hesab edir. [4, s.36] Quranda isə insanlar qarşılıqlı yardımlaşmaya belə dəvət olunur: “... Yaxşılıq etməkdə və pis əməllərdən çəkinməkdə əlbir olun, ...”. [5, 5/2] Göründüyü kimi, İslam dini bütün insanların, xüsusilə müsəlmanların bir-birinə yardım edib, həyan olmalarını tələb etmişdir. [6, s.181]

Tarixi-etnoqrafik tədqiqatlar göstərir ki, təsərrüfatın müxtəlif sahələrində, eyni zamanda ictimai həyatda mövcud olan əvrəz, iməcilik, şəriklik, damazlıq, hoy, avaca, cey və sairə kimi qarşılıqlı yardım təsisatları insanların həmrəyliyi zəminində əhalinin əmək fəaliyyətinin təsiri altında cillalanan mənəvi-ictimai düşüncə tərzinin və bütövlükdə birgəyaşayış psixologiyasının formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

Təsərrüfat həyatında el köməliyi. Hələ orta əsrlərdə kənd təsərrüfatının yüksək inkişaf etdiyi Azərbaycanda istehsal prosesinin ağırlığı el köməyinə ehtiyac yaradırdı. Fərdi təsərrüfatların işində tələb olunan yardımı həmkəndlilər birləşərək kollektiv şəkildə göstərirdilər. XIX əsrdə isə Azərbaycanda patronimiya daxilindəki mənəvi birlikdən irəli gələrək təsərrüfatda müxtəlif qarşılıqlı yardım formalarının icra edilməsi icma torpağının əkilib-becərilməsini asanlaşdırırdı. Kifayət qədər işçi qüvvəsi, əmək aləti və qoşqu heyvanına malik olmayan kiçik ailələrin təsərrüfatı idarə etmələri qohum ailələrin köməyindən çox asılı idi. Buna görə də, göstərilən dövrdə icma torpaqları patronimik adətlərin üstün olduğu kəndlərdə bəzən icmaya daxil olan ailələr arasında deyil, patronimik qruplardan ibarət məhəllələr üzrə bölüşdürülürdü. [7, s.108] İctimai-torpaq münasibətləri özünün (ailə icmasındakı) başlanğıc formasının əlamətlərini qorumaqda davam edir və əsasən, patronimiya halında həyata keçirilirdi”. [8, s.676] Belə olduqda, hər patronimik qrup təsərrüfat imkanlarını səfərbər etməklə, qarşılıqlı yardım adətləri əsasında torpağı əkilib-becərirdilər.

Adətən, əkin-biçin prosesində qarşılıqlı yardımın geniş yayılmış formalarından biri “əvrəz” adlanırdı. Əvrəz forma etibarilə kollektiv səciyyə daşıyırdı. Bu adətə görə, təsərrüfat prosesində qohum-qonşu əlbir olub işin öhdəsindən gələ bilməyən ailəyə lazım olan köməliyi göstərirdi. Zəruri kömək naminə çağırılan əvrəzə el-oba böyük həvəslə gedər, əvrəzdən qalmaq isə qəbahət hesab edilərdi. [9, s.50] Adətə görə, yardıma ehtiyacı olan ailə kənd camaatını köməyə səsləmək üçün ilk növbədə elin ağsaqqalına müraciət edər və məşvərətdən sonra əvrəzin vaxtı kənd camaatına bildirilərdi. [3, s.59-60]

Əvrəzin ehtiyacı olana əl tutmaq adəti kimi qəbul edilməsi təkcə təsərrüfat işlərində deyil, həm də xalqın məişətində, onun adət-ənənələrində özünə möhkəm yer tutmuşdu. Prof. Q.Cavadov Quba, Xaçmaz, Astara, Lənkəran və Şirvan bölgələrindən toplanan XIX əsrdə aid etnoqrafik materiallara əsasən bu qənaətə gəlir. [9, s.45] Odur ki, təkcə iqtisadi deyil, həm də mənəvi mahiyyət kəsb edən köməlik adətləri bəzi hallarda, əslində, simvolik xarakter daşıyırdı. Azərbaycanın ayrı-ayrı etnoqrafik bölgələrində “bəy əvrəzi”, yaxud “qız əvrəzi” adı ilə məlum olan adətə görə adaxlı oğlan yaxın dostları ilə birlikdə qız evinə aid əkin-biçin işlərində iştirak edərdi. [7, s.174] Bu isə sırf el köməliyi deyil, bir növ adaxlı oğlanın hər zaman özünü qız evinin xidmətində hazır hesab etməsi məzmununu ifadə edirdi.

Orta əsrlərdə, eləcə də XIX əsrdə əvrəz və oxşar məzmunlu digər el köməyi təsisatları bəzi hallarda öz həqiqi mahiyyətini itirərək, ictimai-iqtisadi sistemin təsiri altında hakim sinfin işçi kütləni istismar etmək vasitəsi kimi istifadə edilmişdir. İ.P.Petruşevski əvrəzin hələ Səfəvilər dövründə bir hüquq normasına daxil edildiyini və ehtiyac yarandığı halda kəndlilərdən tələb olunan bir mükəlləfiyyət məzmununu daşdığını yazır. [10, s.278] Elmi ədəbiyyatda belə halların XIX əsrdə də mövcud olduğu haqqında məlumatlara rast gəlinir. Bu dövrdə kollektiv köməlik adətlərini öz mənafeyi üçün istifadə edən hakim təbəqə kəndliləri, əslində, məcburi əməyə cəlb edirdi. 1847-ci ildə qəbul edilmiş “Kəndli əsasnamələri” isə əvrəzin məcburi mükəlləfiyyət mahiyyətini dövlət qanunu halına saldı. “Əsasnamə”yə görə kəndlilər kollektiv şəkildə sahibkarın şəxsi mülklərində arxlar və yollar çəkməli, köhnə tikililəri təmir etməli idilər. [11, s.124] Bunu əvrəzin əsl məzmun və mahiyyətindən fərqləndirən sadə rəiyyət isə könüllü olmayan belə məcburi işləri “yüzbaşı əvrəzi”, “bəy əvrəzi” adlandırmışdır. [9, s.50]

Keçmişdə Azərbaycan kəndlərində el köməliyinin ən geniş yayılmış formalarından biri iməcilik idi. İstər təsərrüfat sahələrində, istərsə də ailə məişəti və mənəvi mədəniyyətlə bağlı bir çox mərasimlərdə geniş yayılan iməcilik öz məzmununu etibarilə universal xarakter daşıyırdı. Qısa zaman ərzində görülməsi lazım olan işlərdə kənd camaatının bir-birinə əl tutması üçün təşkil edilən iməcilik, bəzi hallarda ehtiyacı ailələrə kömək etmək məqsədi daşıyırdı. Bununla bağlı olaraq, iməciliyi şərtləndirən səbəblər təsərrüfat və məişətdə görülməli iş üçün vaxt məhdudluğu və məhdud vaxt ərzində işi başa çatdırmaq üçün işçi qüvvəsinin, iş heyvanlarının, əmək aləti və vasitələrinin çatışmaması olmuşdur. [11, s.86]

Azərbaycanda el köməkliyi çox vaxt həmyerlilərin öz təşəbbüsü ilə təşkil edildiyi üçün buna böyük həvəs göstərilirdi. Odur ki, belə günlər kənddə bir bayram əhvalı yaradardı. Lakin bəzi hallarda iməcilik məcburi mükəlləfiyyət kimi də icra edilmişdir. [12, s.98] Əhalinin el köməkliyinə böyük maraq göstərməsinin nəticəsi idi ki, bəzi hallarda kənd camaatı qonşu kəndlərdə təşkil olunmuş iməciliklərə də qoşulardı. Tədqiqatlara görə, Naxçıvan, Cəbrayıl, Quba, Şəki, Lənkəran və digər qəzaların əkinçi əhalisi qonşu kəndlərdə keçirilən iməciliklərə gedərdilər. [13, s.89] İ.Məmmədova qeyd edir ki, Azərbaycan kəndində iməcilik üçün, adətən, cümə günü seçilərdi. [3, s.70] Görünür, islam dəyərlərinə bağlı olan əhali bunu bir növ xeyir-bərəkət səbəbi kimi nəzərə almışdır.

Azərbaycanda ənənəvi əkinçiliklə yanaşı, maldarlıq təsərrüfatında da heyvanların saxlanması, onlar üçün qış tədarükünün görülməsi, eyni zamanda süd məhsullarının hazırlanması kimi işlərdə qarşılıqlı yardımın müxtəlif formaları mövcud olmuşdur. Bu sahədə də el-oba ehtiyacları ailəyə əl tutmağı, yoxsulların qayğısına qalmağı özünə mənəvi borc hesab etmişdir. Keçmişdə kənd ağsaqqalının təşəbbüsü ilə müflisləşmiş, mal-qarası olmayan bir kəndliyə kömək məqsədilə qoyun, quzu, dana, yaxud buzov bağışlanardı. [14, s.70] Bu el köməyi adəti “damazlıq” adlanırdı. “Damazlıq” məqsədilə yeni ailə quran ailələrə, ilk növbədə, valideynlər mal-qara verərdilər. Bəzi hallarda qohum-qonşu da belə ailələrə toy hədiyyəsi kimi damazlıq heyvan verərdi. XX əsrin əvvəllərində professor Q.F.Çursin yazırdı ki, adətən damazlıq adı ilə verilən heyvanlar qoyun, keçi olurdu, nisbətən tavanalı ailələr isə bəzən at da hədiyyə edərdilər. [15, s.30]

Keçmişdə Azərbaycanda mövcud olan qarşılıqlı yardım formalarından biri də “cey” adlanırdı. Ölkənin, əsasən, Qazax, Göyçə və Borçalı kimi şimal-qərb rayonlarında yayılmış “cey” əmək birliyi əvrəz, iməcilik və başqa el köməyi adətləri kimi əhalinin təsərrüfat həyatının müxtəlif sahələrində, o cümlədən şumlama, suvarma sisteminin qurulması, taxılın biçilib döyülməsi kimi təsərrüfat işlərində, eləcə də maldarlıq məhsullarının emalı, körpü, yaşayış evləri və s. kimi ağır əmək proseslərində icra olunurdu. [16, s.54-58]

Ailə məişəti və mənəvi mədəniyyətdə el köməkliyi. Azərbaycanda ənənəvi qarşılıqlı yardım adətləri əhalinin ailə və ictimai məişəti, eləcə də mənəvi həyatında da mühüm yer tuturdu. Keçmişdə patronimiyaya daxil olan kiçik ailələrin müstəqil təsərrüfatlara malik olmalarına baxmayaraq, vaxtilə vahid ailə icmasının üzvləri kimi onların arasındakı qarşılıqlı cavabdehlik, hörmət və sairə ailə dəyərləri sonralar patronimiya daxilində daha çox təsərrüfatda, ailə və ictimai məişətlə bağlı mərasimlərdə “əvrəz”, “iməcilik”, “hoy”, “mödgəm”, “görəlgə” və digər qarşılıqlı yardım formaları ilə davam etdirilirdi.

Qarşılıqlı yardımın əksər formaları xalqın həm maddi, həm də mənəvi mədəniyyət həyatında eyni məzmun kəsb etmiş və bir çox hallarda eyni istilahlarla öz ifadəsini tapmışdır. Belə ki, “əvrəz”, “iməcilik” kimi qarşılıqlı yardım formaları bəzən eyni adla, bəzən də oxşar məzmunlu “hoy”, “qaynar”, “avaca” və s. kimi müxtəlif adlarla təşkil edilərdi. Keçmişdə Naxçıvan, Qarabağ və Gəncə bölgələrində yayılmış “hoy/hay/hav” adətinə əkinçilikdə və ictimai tikililərin hazırlanması prosesində, eləcə də toy və yas mərasimlərində müraciət edilmişdir.

Xalqımızın məişətində toyla bağlı el köməyi adətləri xüsusilə maraqlıdır. Q.Çursin yazır ki, qız evinə cehizliyin, oğlan evinə isə toy xərcinin ağırlığını bölüşmək üçün yardım edərdilər. [15, s.189] O, cehizlərin məzmununa da toxunaraq yazırdı: “Cənubi Qafqaz tatarlarında gəlin köçən qıza qohumları qazan, səhəng, təknə, sandıq və s. hədiyyə verirdilər”. [15, s.135] Etnoqrafik məlumatlara görə, toya hazırlıq dövründə cehizlik xalça-palazın toxunması, yorğan-döşəyin hazırlanması və başqa təcili görüləsi işlər üçün iməciliklər təşkil olunardı.

İslam inancına öz məişətində, adət-ənənələrində həmişə önəm verən xalqımız ailə qurmağı, həm də bir müsəlmanlıq vəzifəsi kimi qəbul etmiş və toy edən ailəyə əl tutmağı özünə mənəvi borc hesab etmişdir. Xalq arasında işlənən “Allah xeyir işə zamindir” deyimi də, görünür, bunu ifadə edir. Odur ki, el köməkliyinin qarşılıqlı olmasını öz təcrübəsindən yaxşı bilən camaat onun əvəzinin ödənəcəyi haqda düşünür və iməcilikdə iştirak etməyi vacib hesab edirdi. [13, s.91]

Qeyd etdiyimiz kimi, xalqın həyatının bütün sahələrini əhatə edən el köməyi adətləri bayram mərasimlərində də mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə Novruz bayramının bütün mərhələlərində hazırlıq işlərinin görülməsi üçün el-oba əl-ələ verər və mərasimlərin yüksək səviyyədə keçirilməsi üçün bir-birinə hər cür kömək göstərirdi. Daha çox bayram süfrəsinin bəzədilməsi üçün lazım olan şirniyyat və çörəklərin hazırlanmasında qadınlar növbələşərək evlərdə iməcilik təşkil edərtilər.

Tarixən Qurban bayramı da Azərbaycanda qarşılıqlı yardımın humanist təzahürü kimi çıxış etmişdir. Belə ki, Allah yolunda kəsilən qurbanlığın kasıblara paylanması, bir növ, onların sevincinə səbəb olur. İslam peyğəmbəri də buna işarə edərək buyurur: “İldə bir neçə dəfə rahat yatıram. Onlardan biri də Qurban bayramı günüdür. Bilirəm ki, ümmətimdən elə bir adam tapılmaz ki, həmin gün qurbanlıq ətindən faydalanmasın”. Odur ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində Bakı kəndlərində Qurban bayramını “varlılar bayramı” adlandıran H.Sarabski bəzi hallarda onun keçirilmə vəziyyətindən gileylənərək yazır ki, qoyunu kəsib “fəqir-füqəraya paylamaq əvəzinə, dərisini soyub, ya satar, ya da molla üçün göndərərtilər”. [17, s.84]

El köməyi adətləri dəfn və yas mərasimlərində də geniş yer tutmuşdur. Şəxsin vəfat edəcəyi məlum olurdusa, qohum-qonşunun köməyi ilə öncədən bəzi tədbirlər görülər, ev-eşik, həyat-baca səliqə-sahmana salınardı. Mərhumun dəfni üçün görülən bütün işlər də qohum-qonşu tərəfindən həyata keçirilirdi. [18, s.370-371] Ona görə də mərhumun vəfatı molla tərəfindən hündür bir yerdən “azan” verməklə kənd camaatına bəyan edilirdi. [19, s.499] Yas mərasimi üçün yemək bişirilməsi də qohum-qonşu tərəfindən el köməyi adəti ilə həyata keçirilirdi.

Keçmişdə bəzi dini mərasimlərdə, xüsusilə məhərrəmlik mərasimlərində də qarşılıqlı yardım adətləri icra edilmişdir. Orta əsr mənbələrinə görə, məhərrəmlik mərasimlərində iştirak etməyə nə qədər önəm verilirdisə, burada iştirak edən əzadarlara xidmət etmək də bir o qədər əhəmiyyət daşıyırdı. XVII əsrin ortalarında Azərbaycanda olan Ö.Çələbi Təbrizdə şahidi olduğu aşura mərasimində hamının bir-birinə şəfqətlə yanaşması haqqında maraqlı məlumatlar verir. Səyyah yazır ki, “hər il məhərrəm ayının aşura günü bütün görkəmli şəxslər, böyüklər və kiçiklər – hər kəs Çevgan meydanına toplaşır. ... bir çox görkəmli adamlar tuluqlarını boyunlarına asıb, çəkinmədən Hüseyinin ruhu üçün su payladılar”. [20, s.293]

Göründüyü kimi, Azərbaycanda tarix boyu xalq mərasimlərinin yoxsul və varlılar arasında fərq qoyulmadan keçirilməsi xalqın qəbul edilmiş qarşılıqlı yardıməmə əməllərindən irəli gəlirdi. Bu isə müəyyən mənada əhalinin öz dini inancı ilə bağlılığının, İslam əxlaqının xalqın mənəvi mədəniyyətində oynadığı rolun əsas göstəricisi kimi qəbul edilə bilər.

Nəticə. Aparılan tədqiqatdan aydın olur ki, Azərbaycan müsəlman mədəniyyətində qarşılıqlı yardım və el köməyi adətlərinin rolu zaman-zaman genişlənmiş və əvvəllər, əsasən, iqtisadi mahiyyət kəsb edən bu adətlər İslam dininin təsiri altında daha da inkişaf edərək, xalqın mənəvi birliliyinin zəruri amilinə çevrilmişdir.

El köməyi adətləri eyni zamanda oxşar məzmunlu yeni humanist adətlər doğurmuşdur. Kollektiv yardımla əldə edilən məhsuldan köməyə gələn həmkəndlilərə pay verilirdi. Ehtiyacı insanlara pay verməklə yığılan məhsulun daha bərəkətli olacağına inanan insanlar bunu bəzən hələ əkin zamanı niyyət edərtilər.

Azərbaycanda sosial institut səviyyəsinə yüksələn əməvi qarşılıqlı yardım formaları ölkədə feodal istehsal üsulunun tənəzzülü və kapitalist münasibətlərinin formalaşması prosesində ayrı-ayrı iqtisadi bölgələr arasında istehsal birliklərinin meydana gəlməsini də sürətləndirirdi. İqtisadi əlaqələr isə kətdikcə xalq arasında mənəvi birliliyin möhkəmlənməsinə, ümumi adət-əməllər ətrafında vahid ictimai-mədəni dünyagörüşünün inkişafına və beləliklə, müxtəlif etnik qrupların mövcud olduğu ölkədə əhalinin birgəyaşayış mədəniyyətinin təkamülünə öz töhfəsini verirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Vaç J. Din Sosyolojisi. (Almancadan çeviren: U.Gunay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, №98, İstanbul: Üsküdar, 1995.
2. Angell R. The Integration of American Society: A Study of Groups and Institutions. New York, "McGraw-Hill Book Company", 1941.
3. Məmmədova İ. Azərbaycanca qarşılıqlı yardım formaları (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm, 2011, 216 s.
4. Mürsəliyyəva, X. M. İlahi eşqin "Nəsimi" / X. M. Mürsəliyyəva // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. Sumqayıt: SDU. – 2020. – c. 16. – No 3. – s. 33-38; <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44219935>
5. Qurani-Kərim. Tərc.: Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev. Bakı: Elm, 1991.
6. Əliyev R. Dinin əsasları. Bakı: Qismət, 2004, 271 s.
7. Qeybullayev Q. Azərbaycanlılarda ailə və nikah (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri). Tarixi etnoqrafik tədqiqat: İki cildə, I c. Bakı: Elm, 1994, 440 s.
8. Кистенев Д. Экономический быт государственных крестьян Ленкоранского уезда Бакинской губернии. МИЭБГКЗК, т. VII, Тифлис, 1887.
9. Cavadov Q. Əkinçilik mədəniyyətimizin sorağı ilə. Bakı: Azər nəşr, 1990, 104 s.
10. Петрушевский И. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX в. Л.: Издательство Ленинград Университета, 1949.
11. Azərbaycan tarixi: Yeddi cildə, IV c., Bakı: Elm, 2000, 504 s.
12. Писаревский Г. Уничтожение в Закатальском округе зависимых отношений крестьян к бекам и кешкелевладельцам // Труды Института Истории АН Азерб. ССР, том. I, 1947.
13. Rəcəbli Q. Qarşılıqlı yardım formaları. Azərbaycan etnoqrafiyası, üç cildə, III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 83-106
14. Шавердов С. Тамазлук, или обычай взаимного вспомоществования домашним скотом, СМОМПК, т. VII, отд. II, Тифлис, 1889.
15. Чурсин Г. Очерки по этнологии Кавказа. Тифлис, 1913.
16. Бунятов Т. Об институте взаимопомощи «джей» / Azərbaycan SSR-də 1972-ci ildə arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekununa həsr olunmuş konfrans. Tezislər. Bakı, "Elm", 1973.
17. Sarabski H. Köhnə Bakı. Bakı: Azərb SSR EA nəşriyyatı, 1958, 158 s.
18. Məmmədova İ.G. Azərbaycanca yas mərasimləri ilə bağlı qarşılıqlı yardım formaları // "Tarix və onun problemləri", Bakı, 2008, № 1-2, s. 369-372
19. Cavadov Q. Talışlar (Tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm, 2004, 616 s.
20. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım – Girit. 2. Cilt, 1. Kitap. Hazırlayanlar: Y.Dağlı, S.A.Kahraman, "İstanbul YKY", 2005.

РЕЗЮМЕ

О РОЛИ ИСЛАМА В РАЗВИТИИ ФОРМ ВЗАИМОПОМОЩИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Шириев Т.М.

Ключевые слова: мусульманская культура, авраз, субботник, вспомоществование, аваджа

Формы взаимопомощи в Азербайджане заложили фундамент укрепления социальных отношений и духовного единства вначале небольших социальных групп, а затем между отдельными этнографическими регионами страны.

Если на раннем этапе возникновение обычаев общественной поддержки было связано с социально-экономическими факторами, то наиболее важные причины восприятия их в качестве духовной необходимости и формирования единой традиции связаны с гуманистическими принципами мусульманской религии. Так, требование оказания помощи нуждающимся и преодоление трудностей в общественно-полезном труде путем взаимоподдержки, присущие исламу,

способствовали возникновению основополагающих принципов обычаев народной взаимопомощи в быту и культуре людей.

Обычаи народной помощи нашли проявление в различных процессах, связанных с экономической жизнью народа, его материальной и духовной культурой, а также семейными и общественными отношениями. Существующие в экономике и общественной жизни такие формы взаимопомощи как авраз, субботник, товарищество, дамазлыг (совместное племенное скотоводство), хой (взаимоподдержка), аваджа, джей (совместный сбор урожая,) и т.д., заняли важное место в формировании психологии солидарности у людей..

SUMMARY
ON THE ROLE OF ISLAM IN THE DEVELOPMENT OF MUTUAL
ASSISTANCE TRADITIONS IN AZERBAIJAN

Shiriyev T.M

Key words: *muslim culture, avraz, imajlik, hoy, avaja*

The mutual aid forms in Azerbaijan, had created conditions for the strengthening social ties and spiritual unity between small social groups in the first period, and different ethnographic regions of the country afterwards. Although in the first stage the creation of the people aid habits in Azerbaijan comes from socio-economic factors, the main reasons for its acceptance as a tradition as a whole were related to the humanist principles of Islam. So in Islam, to reach out to people in need, calls for mutual assistance in socially useful work had left a deep mark on the life and culture of the people and formed the fundamental foundations of the people aid habits in his spiritual world.

The people aid habits have found their place in various processes related to the agricultural life, material and spiritual culture of the people, as well as their family and public life. The forms of mutual assistance such as avraz, subsistence, partnership, breeding, hoy, avaca, jey, existing in public life and in different areas of the economy played a decisive role in the formation of the psychology of coexistence of the people on the basis of solidarity.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	04.05.2021
	Son variant	10.06.2021